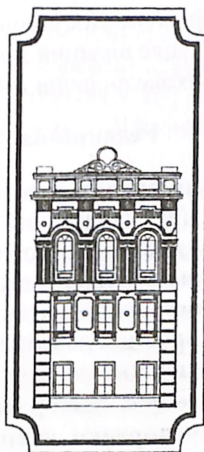

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

ВІСНИК

**Харківської державної
академії культури**

Випуск 4

Збірник наукових праць

Бібліотека ХДАК

інв. № 438804

Харків – ХДАК

2001

вив власну переконаність у остаточній перемозі Радянського Союзу і не став доводити одержану інформацію до відома царя. Не заглиблюючись в аналіз вірогідності кожної з версій, відзначимо, що, на наш погляд, факт звернення до болгарського посла свідчить про важливість для радянської сторони зберегти дипломатичні стосунки з Болгарією.

У подальшому радянське керівництво більше не робило спроб встановити зв'язок з Берліном через Софію.

З серпня 1941 р. активніше стали проводитися дії, націлені на підрив внутрішньої стабільності в Болгарії. З 11 серпня по 6 жовтня заслано сім груп політемігрантів, які мали завдання вести розвідку та партизанські дії у тилу німецької армії [18]. Всі протести болгарської сторони з цього приводу Москва категорично відхиляла. Врешті 10 вересня, вперше з початку війни, В. Молотов вручив І. Стаменову урядову заяву з переліком фактів, що свідчили про використання болгарської території німцями та італійцями у військових операціях проти СРСР. Тепер настала черга для болгар заперечувати вірогідність даних, наведених у радянській ноті.

Незважаючи на обмін різкими заявами, жодна із сторін не виказала намір розірвати дипломатичні стосунки.

Інша держава антигітлерівської коаліції, що також підтримувала з Болгарією повномасштабні дипломатичні стосунки – Сполучені Штати Америки. Болгарія була далекою периферією зовнішньополітичних інтересів США. Це підтверджує вибір особистості на посаду американського посла в Софії. Джордж Ерл не був професійним дипломатом, своє призначення у Болгарію він отримав завдяки приятелюванню з президентом Ф. Рузвельтом. У болгарській столиці він уславився бешкетуванням у нічних клубах. Але ця обставина не заважала йому успішно виконувати роль уважного спостерігача, що регулярно забезпечував Вашингтон докладними звітами про ситуацію у країні. В обставинах, що склалися у 1941 р., від нього важко було б вимагати чогось більшого, вважає американський дослідник Ф. Чарі [19].

Велика Британія, після розриву дипломатичних відносин, майже повністю втратила джерела інформації про становище у Болгарії. Нечисленні представники англофільської опозиції у країні зайняли пасивну, очікувальну позицію і не були корисними для відновлення поламаних зв'язків. Єдиним каналом британського впливу лишилися радіопередачі Бі-Бі-Сі з Лондона. Від англійського радіо болгари вперше довідалися про напад Німеччини на СРСР. З цього часу передачі Бі-Бі-Сі стали важливим джерелом інформації для всіх антифашистів, що з хвилюванням стежили за перебігом подій на Східному фронті [20].

У червні 1941 р. до лондонського радіо приєдналася станція «Вільна та незалежна Болгарія», а трохи пізніше – радіо «Васил Левський». Вони виступали від імені Національного комітету «Вільна та незалежна Болгарія», що був утворений на Близькому Сході діячами правого крила БЗНС «Пладне» за

допомогою британської розвідки [21]. Головною справою комітету стала пропагандистська діяльність. Британська розвідка зв'язувала з цією емігрантською групою певні плани, котрі так і не були реалізовані, тому що болгарська політична еміграція «лишилася нечисленною, слабкою, роз'єднаною без будь-якого впливу у країні» [21].

У міжсоюзницьких відносинах другої половини 1941 р. Болгарія не мала помітного місця. Бойові дії розгорталися на підступах до Москви та Ленінграда, у Північній Африці та Атлантиці, а Балкани лишалися глибоким тилом фашистського блоку. Головними завданнями у цей період були: укріплення англо-американського союзу та надання допомоги Росії. У серпні 1941 р. ці та інші питання обговорювали У. Черчілль та Ф. Рузвельт під час зустрічі у гавані Арджентія на острові Ньюфаундленд. Найважливішим документом переговорів стала так звана Атлантична хартія – декларація, у якій викладено принципи та цілі західних держав у війні. Пункт другий наголошував, що Велика Британія та США «не погодяться на територіальні зміни, які не відповідають вільному бажанню зацікавлених народів» [22]. Стосовно Болгарії це означало, що «національне об'єднання» за рахунок Греції та Югославії західні союзники вважають неприпустимим. У серпні, на Міжсоюзницькій конференції у Лондоні, Радянський Союз приєднався до Атлантичної хартії. Восени 1941 р. були, в цілому, вирішені питання стосовно постачання у Радянський Союз зброї, стратегічної сировини та матеріалів із США та Великої Британії. Але до кінця року СРСР одержав лише чверть від обіцяних вантажів. Тому вирішальну битву за Москву Радянська Армія вела без суттєвої допомоги з боку союзників.

6 грудня радянські війська перейшли у наступ під Москвою, а наступного дня світ облетіла звістка про напад японців на американську військово-морську базу Перл-Харбор. Напад зазнали також британські володіння у Південно-Східній Азії. 8 грудня Конгрес США оголосив війну Японії. Вступ Сполучених Штатів у війну завершив формування ядра антигітлерівської коаліції, навколо якого згодом згуртувалися інші держави.

Держави фашистського блоку вітали виступ Японії на своєму боці. 11 грудня Німеччина та Італія оголосили війну США. За умовами виконання Тройського договору, німецький та італійський послы у Софії 12 грудня передали до Міністерства закордонних справ вимогу негайно оголосити війну США та Великій Британії. У цей же день Кабінет Міністрів одноставно прийняв відповідне рішення. Цар Борис ухвалив його, але, як згадував Б. Філов, «очевидно неохоче і був схвильований та занепокоєний» [23]. При голосуванні в Народних зборах урядова більшість зустріла звістку про оголошення війни оплесками та вигуками «ура».

Приймаючи фатальне для країни рішення, Борис III, Філов, інші міністри та депутати припустилися серйозної помилки, вважаючи, що конфлікт з Англією та Америкою буде символічним і не потребуватиме від Болгарії ані зу-

силь, ані жертв. Пройде менше двох років і під градом бомб, що союзницька авіація обрушить на Софію та інші міста, ці ілюзії будуть брутально розвіяні.

Американський посол Ерл залишив Софію наприкінці грудня, але оголошення Болгарією стану війни з США ще тривалий час лишалося однобічним актом. У Вашингтоні не квапилися з відповідними діями. Тільки у січні 1942 р. президент Рузвельт рекомендував державному секретареві К. Хелту передати декларації про оголошення війни державами-сателітами Німеччини у Конгрес для прийняття рішення. «Я вважаю, – писав президент, – що США не варто приділяти увагу жодній з цих декларацій війни проти нас з боку маріонеткових урядів» [24].

Велика Британія, раніше вже оголосивши війну Угорщині, Румунії та Фінляндії, зробила цей крок у відношенні до Болгарії 25 грудня 1941 р. Оперативність Лондона пояснювалась тим, що він був більше втягнутий у європейські, зокрема балканські справи.

Американці зволікали з формальним оголошенням війни, виправдовуючи власну позицію стосовно сателітів розумінням того, що ворожі вчинки з їхнього боку були зроблені під тиском Німеччини і мали вимушений характер. Щодо Болгарії, відсутність її солдатів на фронтах, лише підкреслювала, на думку Вашингтона, справедливість такого підходу. 5 червня 1942 р. Сполучені Штати оголосили війну Болгарії, Румунії та Угорщині. При цьому вони досить великодушно поставилися до 4450 болгарських громадян, що перебували у той час на території США. Їх не піддавали таким суворим обмеженням свободи, як німців, італійців та японців [25].

Радянський Союз лишився єдиною країною антигітлерівської коаліції, що продовжувала підтримувати дипломатичні відносини з Болгарією. Така позиція, на наш погляд, виходила з особливого значення, що надавали стосункам з Болгарією у радянському керівництві. Безумовно вона була розрахована на тривалий період. Збереження офіційних відносин у поєднанні з нелегальними каналами проникнення в країну та русофільськими симпатіями народу дозволяло Радянському Союзу не тільки одержувати з Болгарії важливу інформацію про стан фашистського блоку, але, певною мірою, впливати на громадськість та політичні кола країни. Все це надавало СРСР перевагу над іншими державами антигітлерівської коаліції. Кожного разу, коли виникала необхідність одержати відомості про події у Болгарії, союзники були змушені звертатися до Москви.

Розбіжності у ставленні трьох держав до Болгарії після її вступу у війну на боці фашистського блоку певною мірою пояснюються відсутністю у них на той час єдиної політичної лінії щодо цієї країни, що характерно для початкового етапу формування антигітлерівської коаліції. Але, з іншого боку, за цими розбіжностями крилися ґрунтовніші протиріччя, зумовлені цілями, котрі ставила перед собою кожна з держав і які стали помітнішими на заключному етапі війни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Генчев Н. Външната политика на България през началния период на втората световна война // *Годишник на Софийския университет. Философско-исторически факултет.* – Кн. III. – Т. 63. – София, 1971.
2. Тошкова В. Присъединяването на България към Трестранния пакт // *Исторически преглед.* – 1969. – № 4.
3. Валев Л.Б. Болгарский народ в борьбе против фашизма накануне и в начальный период второй мировой войны. – М., 1964.
4. Рачев С. Чърчил, България и Балканите (1939-1945). – София, 1995. – С. 125.
5. Димитров И. Външната политика на България – проблемът за ориентацията във Втората световна война // *Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Българската държава през вековете. България в международните отношения след 1878 година.* – София, 1982. – С. 312.
6. Черчилль У. Вторая мировая война: В 3-х кн. – Кн. 2. Т. 3-4. – М., 1991.
7. Фуллер Д. Вторая мировая война 1939-1945 гг. – М., 1956. – С. 145.
8. Руменин Р. Летащи крепости над България. – София, 1990. – С. 31-32.
9. Советско-болгарские отношения и связи: Док. и материалы. – Т. 1: Ноябрь 1917 – сентябрь 1944. – М., 1976.
10. Централен държавен архив на Република България. – Ф. 3. – Оп. 4. – А. е. 590. – Л. 47.
11. Филиова Е. Дневник. Май 1939 – 15 август 1944. – София, 1992. – С. 93, 94.
12. България своеенравният съюзник на Третия райх. – София, 1992. – С. 41.
13. Филов Б. Дневник. – София, 1990. – С. 346.
14. Спасов Л. Българо-съветски дипломатически отношения. 1934 – 1944. – София, 1987. – С. 146-147.
15. Судоплатов П.А. Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930 – 1950 годы. – М., 1997.
16. Волкогонов Д.А. Сталин: Политический портрет: В 2-х кн. Кн.2. – М., 1994. – С.179,180.
17. Веков А. Записки от секретните архиви. – София, 1995. – С. 60, 61.
18. Народ против фашизма 1939 – 1945: Исторический очерк о борьбе болгарского народа в период второй мировой войны. – М., 1986. – С. 113, 114.
19. Chary F. Gorge Earle in Sofia // *Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Българската държава през вековете. България в международните отношения след 1878 година.* – София, 1982. – С. 316-321.
20. Панайотов Ф. Английската радиопропаганда на български по време на Втората световна война // *България в света от древността до наши дни.* – Т. 2. – София, 1979. – С. 287.
21. Рачев С. Англия и съпротивителното движение на Балканите (1940 – 1945). – София, 1978. – С. 40.
22. Советско-английские отношения во время Великой Отечественной войны, 1941 – 1945: Док. и материалы: В 2-х т. Т. 1: 1941-1943. – М., 1983. – С. 131.
23. Тошкова В. България и Третият Райх. Политически отношения. – София, 1975. – С. 83.
24. *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1942.* – V. 2. *Europe.* – Washington. 1962. – P. 834.
25. Тошкова В. България в балканската политика на САЩ, 1939-1944. – София, 1985. – С.141.

УДК 94 (048.83)(092)“1920/1980”

М.В. ЛОБАНОВА-ГУЛАК

**АНАЛІЗ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
Х.Г. РАКОВСЬКОГО У ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАКОРДОННІЙ
ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ (1920-80-ТІ РР.)**

Дається історіографічний та методологічний аналіз радянських та західних закордонних наукових досліджень (1920-80-ті рр.) державно-політичної діяльності відомого лідера міжнародного соціал-демократичного руху, радянського й українського політичного діяча Х.Г. Раковського. Розглядаються ті політико-ідеологічні й наукові, суб'єктивні й об'єктивні умови і фактори, на підставі яких відбувалося формування сучасних методів історико-біографічних досліджень, пропонується авторський варіант їх періодизації та класифікації.

Особистість Християна Георгійовича Раковського, одного з лідерів міжнародного соціал-демократичного руху, відомого радянського й українського політичного діяча, стала предметом численних історичних досліджень. Проте значна кількість статей і монографій, присвячених аналізу діяльності цієї складної і неоднозначної людини, навіть незважаючи на все своє різноманіття, не дає цілісного уявлення про політичну роль Християна Георгійовича і не до кінця розкриває теоретичне значення його публіцистичної спадщини.

Протягом практично всього ХХ ст. діяльність Раковського, його участь в деяких важливих моментах новітньої соціально-політичної історії викликали інтерес та багатоплановість оцінок вітчизняних і закордонних фахівців. З огляду на значну кількість наукової літератури, присвяченої цій проблемі, логічним виглядає її структурування на дві великі групи, чітко пов'язані з політичною кон'юнктурою у колишньому СРСР і в тих країнах, що виникли сьогодні на уламках цієї тоталітарної імперії. Мова йде про історичну літературу радянського й пострадянського періодів.

Про величезний шквал наукових досліджень, що виплеснулись на сторінки наукових видань у перші роки демократичних перетворень, безумовно, необхідно говорити, їхнє значення на сучасному рівні розвитку історичної науки очевидне і навряд чи потребує будь-яких коментарів. Цілком інакше, стандартніше й ортодоксальніше, сприймаються сьогодні історичні праці 20-80-х рр. ХХ ст., що були опубліковані як у СРСР, так і за кордоном. На перший погляд, історіографія цього періоду є дещо прямолінійною. Позбавлена у західному її варіанті частини необхідного історичного матеріалу (що зберігався в архівах країн радянського блоку) і тому значно збіднена, вона конкурує з науковими дослідженнями радянських і прорадянських істориків, які завжди були орієнтовані на дотримання чіткої партійної лінії з обов'язковим використанням марксистсько-ленінської доктрини та способу наукової аргументації.

Проте такий спростований погляд на наукове надбання історико-політичних досліджень більшої половини минулого сторіччя навряд чи може бути адекватним реаліям історичної науки, яка розвивалася постійно. Навпаки, принципова ідеологічна протилежність істориків, які працювали «за залізною завісою», тим, що знаходились поза нею, найчіткіше виявляється при вивченні проблем політичної історії та виглядає сьогодні дуже своєрідно і свідчить про ту ідеологічну атмосферу й ті політичні процеси, що зумовили ці історичні дослідження.

З цих позицій інтерес до особистості Раковського за радянських часів сприймався значно ширше і може розглядатися, з одного боку, як спроба історико-біографічного дослідження, а з іншого, – як одна з тенденцій у вітчизняній і закордонній історіографії передвоєнного й повоєнного періодів, що простежується аж до останніх років холодної війни. Досвід такого дослідження може бути корисним і для більш цілісного сприйняття фігури самого Раковського, оскільки багаторічна практика роботи зі спеціальною літературою підтверджує, що як вітчизняні, так і закордонні фахівці (які знаходились у різноманітних ідеологічних умовах) мало знайомі з працями один одного і їхні монографії практично не зустрічаються у відповідних перекладах.

У період, що розглядається, ім'я Раковського згадується в історичних працях не тільки радянських авторів, але й дослідників із Болгарії, Румунії, США, Франції і т.д. Аналізуючи весь спектр літератури, яка тоді виходила, неможливо не звернути увагу на своєрідні стрибки наукового інтересу, що значною мірою були продиктовані певними політичними тенденціями в СРСР. Ці сплески дослідницької роботи дозволяють систематизувати названі праці, які за хронологічним принципом можна розділити на три основні періоди: 20-і; 60-і; 70-і й початок 80-х р. XX ст. Природно, що серед цих головних етапів історіографії Раковського радянського періоду можливо виділити окремі групи науково-дослідних робіт, що належать різним політичним і географічним регіонам: радянська, болгарська, західна (американська й західноєвропейська) історичні школи. Цікаво відзначити, що, не зважаючи на різноманіття історичних традицій названих регіонів, їх ідеологічну, тематичну й хронологічну неоднорідність, усі вони достатньо близькі за методикою історичного дослідження, яка обмежує вивчення особистої своєрідності Раковського певними історичними фактами та ігнорує можливість аналізу культурних і психологічних механізмів людської діяльності.

Радянський період у вивченні діяльності Х.Г. Раковського розпочинають роботи початку й середини 20-х рр., які доцільніше розглядати не як історичні, а скоріше як *історико-публіцистичні*. Поява цих праць збіглася із часом перебування Х.Г. Раковського на посаді Голови Раднаркому (РНК) Української та його дипломатичною діяльністю у Великобританії і Франції. Тому цілком природно, що стиль цих публікацій досить офіційний і здебільшого позбавлений елемента наукової аналітики. Праці цього періоду характеризують-

ся прагненням до цілісності біографічного опису, схематично відтворюють біографію відомого політичного діяча. Поставлене завдання зумовило форму подання матеріалу в межах невеличких нарисів, які виглядають дуже поверхнево й практично не підкріплені документально. Найбільше з розглянутих досліджень (77 сторінок) – це книга Г.І. Геронського [1] «Раковський», що вийшла в Санкт-Петербурзі в 1925 р. Практично одночасно з її появою у Харкові вийшла друком праця Л. Полярного [2] з аналогічною назвою, і, нарешті, з нагоди п'ятдесятиріччя Раковського в Москві була видана ще одна книга Д. Сверчкова [3], яку потім було перекладено на українську мову й надруковано в Харкові під назвою «На бойовій посаді: До п'ятдесятиріччя Християна Юрійовича Раковського».

Після настільки гаміриливо відзначеного п'ятдесятиріччя ім'я Раковського раптом зникає зі сторінок газет, а потім і з поля зору вітчизняної історичної літератури. Цілком очевидно, що подібне явище обумовлене опозиційною діяльністю глави українського уряду, для якого дипломатична служба була явним зниженням по табелі про ранги радянської політичної номенклатури. Очевидна зневага Сталіна до Раковського, їхнє відкрите протистояння на XII з'їзді партії, зумовлене розбіжністю поглядів щодо державного будівництва СРСР¹, призвели до падіння цього політичного діяча. Тісна дружба з Л.Д. Троцьким, широка популярність за кордоном (Раковський був особисто знайомий із багатьма політиками Європи, наприклад, із Ж. Клемансо і Д. Макдональдом²), чудова ерудиція й блискуча освіта – усе це ставило Раковського поза радянським життям кінця 20- середини 30-х р. У 1927 р. його було виключено з партії «за зв'язок із троцькістсько-зінов'євським блоком», потім заслано в Астрахань, Якутськ і Барнаул. У 1934 р. його повертають до Москви³, але лише для того, щоб знову заарештувати 27 січня 1937 р. Його світова популярність тоді врятувала йому життя, телеграми, що з'ясовують долю Раковського, приходили в Москву з Болгарії, Румунії, Англії і т.д. У рамках процесу над учасниками «правотроцькістського блоку» він був посуджений до 20-ти років тюремного ув'язнення. Наближення німців у 1941 р. до Москви стало для Раковського фатальним, 8 вересня 1941 р., у зв'язку з погрозою просування військ супротивника, його розстріляли за вироком Військової колегії Верховного суду СРСР.

Таким чином, біографічні нариси 1925, 1926 рр. тривалий час були єдиним джерелом інформації про «ворога народу». Після арешту Х.Г. Раковського їх вилучили із наукового обігу й до кінця 1980-х рр. знаходилися у спецхранах центральних бібліотек колишнього СРСР.

Проводячи паралель із радянською моделлю біографічних досліджень, подібні тенденції можна виявити й у західноєвропейській науковій літературі. Взагалі праці істориків Західної Європи і США вже в перші десятиліття ХХ ст. були більш персоналізованого характеру, яскравим прикладом чого

стала книга Льюїса Лорвіна «Праця й інтернаціоналізм». [4] Наївно було б очікувати, що ювілей Раковського викличе в західному світі ту ж реакцію, що й у СРСР. Проте в названій монографії, що була опублікована в Нью-Йорці в 1929 р. та має явно узагальнюючий характер, автор вивчає різноманітні політичні течії Другого Інтернаціоналу не тільки як явище практичне, але й теоретичне, тобто через призму ідей найвизначніших представників цієї соціалістичної організації. Така тенденція як у Радянському Союзі, так і в західній історіографії уже формувала базу для появи жанру біографічних досліджень у політичній історії. Очевидно, що подібний комплексно-біографічний напрям у вивченні особистості Раковського мав бути використаний у наукових працях радянських авторів набагато раніше, ніж це відбулося в дійсності через вищезазначені політичні причини.

Тільки хрущовська відлига, що прийшла на зміну культу особистості, і незначні реабілітаційні процеси в СРСР сприяли появі нових тенденцій у вивченні новітньої історії у СРСР і за кордоном. У цьому зв'язку в історичній літературі знову починає зустрічатися ім'я Х.Г. Раковського, але вже скоріше як одного з лідерів міжнародного соціал-демократичного руху, а не радянського політичного діяча. Втім і в цій ролі Кристо Станчев⁴ вважався фігурою не тільки далекою, але й небезпечною для радянської ідеології. Суворо вивірений ще Сталініним підхід до історії Другого Інтернаціоналу змушував радянських істориків бачити в усіх «прихильниках тимчасових поступок» тільки ворогів, без урахування тих значних розбіжностей у поглядах, що були характерні для представників різноманітних течій та напрямів у цій організації⁵.

Так, саме в такому аспекті згадував про Раковського у своїх книгах «З історії російсько-болгарських марксистських зв'язків» і «З історії інтернаціональних зв'язків В.І. Леніна з революційним робочим рухом у Болгарії (1896-1923)» А.М. Шнітман [5; 6]. Більш м'яко, але також критично писав про нього М.А. Бірман. [7].

Ці ж тенденції відзначалися й у працях учених болгарської історичної школи. Вони торкалися питання про участь Раковського в соціал-демократичному русі країни тільки у зв'язку з вивченням діяльності партії «тісних»⁶ соціалістів. У цих працях, зазвичай, мимохіть повідомлялося про те, що Раковський виступав як об'єднувач болгарських соціалістичних партій і проповідував, як писав Міто Ісусов, «безоглядний» опортунізм [8]. Досить осторонь від цих монографій знаходиться книга Йордана Йотова [9; 10] «Центризм у болгарському соціалістичному русі 1905-1920», написана вже у 1969 р. У ній автор, на відміну від своїх колег, використовував значну кількість джерел із французьких і голландських архівів. Незважаючи на звичайну для цього часу критику об'єднуючої кампанії Раковського, Йотов одним із перших у болгарській історіографії намагався розділити поняття «центризм» і «опортунізм», що тривалий час вважалися тотожними.

Поступово згадки про Раковського поширюються в історичній літературі. Так, у 1971 р. у Софії була опублікована монографія Філіпа Панайотова «Сучасники майбутнього» [11]. Автор, мабуть, уперше за багато років говорить про Раковського нейтрально, або, скоріше, доброзичливо, намагаючись у завуальованій формі вказати на значущість його участі в соціалістичному русі Болгарії.

У цьому ж році в СРСР, у Воронежі, була видана монографія Є.І. Співаковського [12], в якій велика глава присвячена діяльності Раковського на Балканах. Автор розглядає його роль у підготовці Балканських соціалістичних конференцій на посаді емісара Міжнародного Соціалістичного Бюро Другого Інтернаціоналу та у кращих традиціях радянської історіографії звинувачує Раковського в опортунізмі і пропаганді дрібнобуржуазної ідеології. Цілком зрозуміло, що сила ідеологічного тиску в Радянському Союзі й країнах Східного блоку зумовила формування майже державного підходу до проблеми соціал-демократичного руху на межі ХІХ-ХХ ст. У 70-х рр. у радянській історіографії існують персоналії соціалістів тільки двох типів: ті, які відповідають ідеологічному стандарту КПРС, і ті, що суперечать такому. Подібний вплив ленінсько-сталінської доктрини дуже гостро відчувається в роботі воронезького історика, який, проте, використовує цікаві матеріали румунської преси, зокрема й статті самого Раковського.

З часом дослідницький інтерес все більше й більше розходить з офіційною політичною лінією. Доля Раковського стає предметом вивчення істориків. А.К. Мошану у своїй книзі, що вийшла у Кишиневі [13] та була присвячена історії соціалістичного руху в Румунії, звертає увагу на значення діяльності Кристо Станчева для румунської соціал-демократії. Мошану підкреслює, що саме Раковський став одним із творців соціалістичної партії у цій країні. Втім, щоб у Східній Європі виникли дослідження, які б висвітлювали особистість і діяльність Х.Г. Раковського, знадобилось ще майже десять років.

Першою такою роботою стала опублікована в 1981 р. монографія К. Пінкаса «Реформістська соціал-демократія в Болгарії» [14]. У цій книзі висвітленню позиції Раковського було надано достатньо уваги, але глибокого аналізу його поглядів і діяльності усе ще не було. Автор спробував систематизувати вже відомі раніше факти, явно спираючись на монографії 60-х рр. (особливо на книгу Й. Йотова 1964 р.). Значення цієї роботи було не стільки в історичному аналізі, скільки у факті такого прицільного фокусування наукового інтересу щодо особи Раковського.

Західні історики менш ідеологізовано сприймали особистість Раковського. Вище вже згадувалося про спроби персоніфікованого аналізу, більш поширеного в західноєвропейській і американській історичній науці. У той же час необхідно відзначити, що праці закордонних фахівців, незважаючи на елементи персонального сприйняття історії, також мають значні недоліки. По-перше, біографії в історичній літературі Заходу усе ж значною мірою залишаються прос-